
Stane Granda

Viri akumulacije kapitala na Slovenskem v 19. stoletju

Zbiranje kapitala¹ je eno osrednjih gospodarskih vprašanj slovenske zgodovine v zadnjih petih stoletjih, ko se je fevdalna družba morala začeti prilagajati in umikati meščanski. Viri za ta vprašanja so zelo razdrobljeni, do njih prihajamo bolj po posredni kot neposredni poti. Lažje bi bilo sistematično raziskovati, če bi bilo v arhivih več osebnih zapuščin naših uspešnih poslovnežev. Zelo hvaležen vir so biografije posameznikov in njihovih družin.² Obsežneje so doslej o tem vprašanju pisali Ferdo Gestrin, Jože Šorn in Vlado Valenčič.

Pri razpravljanju o virih akumulacije kapitala na Slovenskem moramo izhajati iz naše realnosti: velikosti, bogastva in lege etničnega ozemlja ter narave naših ljudi. Nekaj tisoč goldinarjev je v nekaterih okoljih in pri nekaterih ljudeh lahko drobiž, pri nas pa je to že spoštovanja vredna vsota. Glede socialnega položaja naših prednikov ne smemo videti samo njihove revščine, ampak tudi njihovo skromnost. Bahatost je razmeroma redka, bogastvo vzbuja več zavisti in lažnih govoric kot spoštovanja. Podatki o naših furmanih v Trstu govorijo o njihovi izredni skromnosti. Preživljali so se s kruhom in česnom, kar so običajno prinesli s seboj; za prenočevanje je bila važna le streha nad glavo. Nemški vozniki so bili veliko bolj zaželeni gostje tamkajšnjih gostiln, ker so več trošili. Veliki večini naših kmetov je bilo udejstvovanje v neagrarni sferi ekonomska nuja, pomemben dodatni vir za preživetje. Večina si ni želela denarja vlagati v širitev dejavnosti, ampak v imetje in večanje posesti. Vlaganje v nepremičnine so bile sanje mnogih, skrbno so ustvarjali prihranke za težke čase in starost. Po mentaliteti je Slovencu bližja hranilnica kot delniška družba. To ni le izraz vrednot določenega kulturnega kroga, ampak tudi znak določene zaostalosti okolja. Ta pojav v Evropi ni redek in Slovenci v tem pogledu niso izjema.

19. stoletje v naši gospodarski zgodovini ni neko posebno obdobje. Takšen način obravnave akumulacije kapitala na Slovenskem odraža nadvlado politične zgodovine in dogovorjeno delitev dela med zgodovinarji. Prva desetletja 19. stoletja dejansko bolj sodijo v 18., naslednja pa pripravljajo dogajanje, ki polneje zaživi ob prelomu z 20. stoletjem in ga nato upočasni I. svetovna vojna. Zato moramo ob razpravljanju o akumulaciji kapitala v 19. stoletju imeti pred očmi politične, gospodarske in socialne ukrepe Karla VI., Marije Terezije in Jožefa II. Zavedati se je treba pomembnosti proglasitve proste plovbe po Jadranu leta 1717, razglasitve Reke in Trsta za svobodni pristanišči dve leti kasneje, posledic

¹ Pojem akumulacija je uporabljen v smislu zbiranja, kopičenja denarja. Viri akumulacije so zato prikaz poti do pomembnejših, večjih in velikih vsot denarja.

² Primerjaj: Zgodovina družine Luckmann. Prevedla in pripravila za objavo Eva Holz. Kronika XXXVII, 1989, št. 3; str. 290-301.

izboljšanja cestnega omrežja in možnosti plovbe po Savi. Patent iz leta 1768 dovoljuje zemljiškim gospodom, vinogradnikom in kmetom prosto trgovino z deželnimi pridelki; prav tako je pomembna proglasitev Češke, Moravske, Šlezije, Gornje in Spodnje Avstrije, notranjeavstrijskih dežel, Goriške in Gradiščanske, Litorale (čeprav brez Reke in Trsta) za enotno carinsko ozemlje v letu 1775, izenačitev trgovcev s kramarji leta 1782, in proglasitev sejmov v Gradcu in Ljubljani leta 1783 za svobodne.³ Daljnosežni pomen ima tudi ukinitvev nevoljništva, ukinitvev protižidovskih predpisov...

Ekonomsko dogajanje na Slovenskem v 19. stoletju so v veliki meri zaznamovali tudi politični dogodki. Zavedati se moramo gospodarskih posledic vojn s Francozi in nastanka Ilirskih provinc. Ni vsa resnica v Iliriji oživljeni! Izredno daljnosežne posledice je imela tudi odprava fevdalizma leta 1848. Prav tako ne gre spregledati posledic vojn z Italijo in njenega združevanja. Finančna vprašanja, ki so bila sprožena s francoskimi vojnami, avstrijsko monetarno politiko ter francoskimi vojnimi in drugimi davki, niso prizadela le številnih prihrankov, ampak so dobesedno sesula nekaj velikih akumulacij kapitalov, da o manjših niti ne govorimo. Na Kranjskem so ljudje še desetletja imeli občutek, da so v gospodarskem pogledu zaradi Francozov veliko pretrpeli in so tja do poznih osemdesetih let pričakovali, da jim bo država vsaj del škode povrnila v denarju. Spregledati ne gre tudi posledic borznega kraha 9. maja 1873. leta,⁴ ki je pretresel naše gospodarstvo bolj kot smo pripravljeni priznati.

Dokončanje železniške proge Dunaj-Trst leta 1857 in odsekov Pragersko-Ormož-Čakovec 1861, Zidani most-Zagreb-Sisak 1862, Maribor-Celovec 1863, Celovec-Beljak naslednje leto, čez 6 let gorenjske, v zadnjem desetletju 19. stoletja pa kočevske in dolenske železnice je potekalo za seboj velike strukturalne spremembe. Že sama gradnja je dala možnost zaslužka delavcem in tudi zakupnikom del, kmetje so marsikaj lažje prodali, huje pa je bilo, ko je promet stekel. Tuja konkurenca v blagu in ljudeh je pustila globokoe sledove zlasti v tako konzervativnem okolju, kot je bila Kranjska. Propadli so stoletni finančni viri: prevoznništvo in plovba po Savi. Konec je s kmečko trgovino. Proces gospodarskega prilagajanja in ekonomskega okrevanja v naših deželah ni bil enakomeren. Prednjačijo Štajerska, Trst, Goriška. Večina zgoraj naštetih problemov še čaka na monografske analize, zato bo naše nadaljnje obravnavanje bolj poizkus inventure in odpiranje problemov kot pa dajanje dokončnih odgovorov. Zaradi boljše preglednosti bomo vprašanje akumulacije analizirali po stanovih: plemstvo oziroma veleposestniki, kmetje in meščanstvo.

Stoletja je bilo plemstvo na Slovenskem pomemben gospodarski faktor. V zvezi z njim pa je treba uvodoma poudariti, da ni tako enoten sloj, kot si nekateri predstavljajo. Pri nas je prevladovalo nižje plemstvo, starih rodbin je bilo

³ Obširneje Vlado Valenčič: Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja. Ljubljana 1981 (dalje Valenčič, Ljubljanska trgovina).

⁴ Stane Granda: Reflections on the Grunderboom and the stock exchange crash of 1873 among Slovenes. Slovene Studies XI, 1989, str. 33-46.

razmeroma malo. Med plemstvo so se na različne načine povzpeli tudi meščani in kmetje, ki so se izkazali v poslovnem in javnem življenju. Pripadniki slednjih dveh slojev so bili manj obremenjeni s slavnimi predniki, manj jih je mučilo vprašanje, kaj se za njih spodobi. Vsaj generacijo ali pa dve so ohranili zavest, da je treba pridobivati, bogateti. Staro plemstvo jih je gledalo nekoliko postrani, bogate poroke pa so mu bile kar všeč. Tako so se hčere bogatih trgovcev lahko poročile v zelo ugledne plemiške družine. Ob zrušenju fevdalizma in preobrazbi plemičev v veleposestnike se je sloj lastnikov graščin socialno in politično precej poenotil. Zanje so značilne velike gozdne posesti. Obdelovalne površine, travniki in pašniki zaradi ekstenzivnega obdelovanja niso dajali možnih viškov. Marsikje kmetov dninarjev niso plačevali v gotovini, ampak v naturalijah ali s služnostmi v gozdu. Za trgovanje so prišli v poštev les, vino, le v manjši meri živila in žito. Ob zemljiški odvezi lastniki nekdanjih zemljiških gospostev (in to ne le tisti plemenitega rodu), niso dobili tako malo denarja.⁵ Zanimivo pa je, da o tem, kaj so s tem denarjem naredili, nimamo praktično nobenih vesti. Če upoštevamo, da so na Kranjskem bile graščine, ki so dobile na račun urbarialnih in desetinskih pravic kar 80 % vseh dohodkov, po letu 1848 pa teh ni bilo več, se pravzaprav niti ni treba veliko spraševati. Vrednost fevdalnih onveznosti lepo ilustrira tudi podatek, da je bilo tolminsko gospodstvo kupljeno 1. 1. 1848 za 230.000 goldinarjev, 1871 pa prodano le za 27.000 goldinarjev. Slovenski biografski leksikon navaja, da je Miha Stare iz rodu mengeških Staretov leta 1839 kupil od Jožefa Rudeža Ravbarjev grad, 1870 pa graščino Kolovec pri Rovih in da si je povečal kapital z denarjem, ki ga je država izplačala ob zemljiški odvezi. Naša strokovna literatura je to pomembno vprašanje pustila bolj ali manj ob strani, pa tudi drugod po nekdanji monarhiji ni bilo veliko bolje. Ker je prihajala gotovina sukcesivno, so jo nekdanji graščaki zelo verjetno sproti porabljali za dvig standarda, za šolanje otrok (nekateri plemiške hčere so bile celo v belgijskih internatih),⁶ za bogate poroke in velike dote. Ni nemogoče, da jim je prav ta denar omogočal, da so nekoliko lažje prebrodili strukturalno krizo, ki jih seveda ni obšla. Za nekatere npr. poganške Langerje, vemo, da so špekulirali in jih je zato prizadel tudi borzni krah leta 1873. Če gledamo v celoti, vidimo vsaj pri kranjskem plemstvu namesto investicij v gospodarstvo zadolževanje, ki se je na zunaj odražalo tudi v propadanju nekdanjih grajskih poslopij. Podatki ob prodajah veleposestev v 19. stoletju⁷ dajejo vtis, da "graščaki" glede dolgov niso bili nič na boljšem kot kmetje. Mnogi so bili še v slabšem položaju. Seveda pa je tudi nekaj izjem. Na prvem mestu so knezi iz družine Auersperg, ki so znali zajeti akumulacijo iz svojih obširnih gozdov, metalurških obratov in turističnih možnosti.⁸ Posegali so v industrijo. Borzni zlom leta 1873 je za dvajset let prestavil

⁵ Anton Krošl: Zemljiška odveza na Kranjskem. Ljubljana 1941.

⁶ Osebni arhiv rodbine Jordan, Drškovec pri Šentjerneju.

⁷ Glej Majda Smole: Graščine na nekdanjem Kranjskem. Ljubljana 1982.

⁸ Stane Granda: Razpad posesti knezov Auerspergov na Kranjskem. Kronika XXVIII, 1980, št. 3, str. 200-212.

gradnjo dolenske železnice in onemogočil pravočasno modernizacijo njihove veleposesti. Podobni so jim bili še nekateri posamezniki iz grofovskih vej te rodbine, knezi Windischgrätz⁹ grofje Atttems. Kot uspešni živinorejci so se skušali grofje Barbo z Rakovnika ... Pri mnogih "graščakih" je opaziti pomanjkanje volje za pridobivanje in ustvarjanje novega bogastva, strah pred poslovnim tveganjem in investiranjem. Bolj so dovzetni za oddajanje pridobitnih virov v zakup, prodajanje lesa na rastilu. S tem nemalo zgubljajo in hkrati dokazujejo, da je njihov vzor rentništvo. Zato je v 18. in 19. stoletju pomemben vir akumulacije kapitala upravljanje in zakupništvo celih ali le delov graščin: vinogradov, mlinov ... Znani so številni primeri, najbolj kričeč so verjetno Rudeži.¹⁰ Bili so podložniškega porekla. Anton, sin podložnika Jurija Rudeža iz Kobjglave je leta 1782 postal upravitelj gospostva Otočec. Naslednje leto je opravljal isto funkcijo na gospostvu Jama pri Postojni. Leta 1785 je postal upravitelj gospostva Ribnica in ga že 1810 odkupil. Postal je graščak. On in njegovi potomci so bili v 19. stoletju ne le najbolj znani slovenski veleposestniki, ampak tudi neposredno udeleženi v številnih nacionalnih političnih, kulturnih in gospodarskih akcijah. Še bolj krut je primer odnosov med Zoisom, ki je bil lastnik gradu Grm nad Novim mestom, in oskrbnikom Smollo. Da bi dokumentirali eno od prejšnjih trditev, kako so ohranili pridobitniški duh tudi potem, ko so se socialno dvignili, bom o navedli naslednja dejstva. Anton Rudež je organiziral založništvo suhe robe, sodeloval v žitni trgovini na veliko, imel je kar 5 apenic za žganje apna, bil je zakupnik vinskega davka, zgradil je opekarno in žgalnico pepelike. Denar je uporabljal predvsem za nakup neprimičnin, zlasti večjih in manjših gospostev. Kupil je Štango, Ravbarjev grad, Malo Loko pri Ihanu, pristavo Vič, dvorec Dragomelj in 1821 še Gracarjev Turn. Njegov sin Jožef (1793-1846), ki ga Slovenski biografski leksikon označuje kot etnografa, graščaka in mecena, je očetovo delo nadaljeval. V Ribnici je zgradil pivovarno, žganjarno in prodajal kuhano meso na drobno. Zadnjo dejavnost je verjetno opravljal na sejmih. Pivovarno je kmalu opustil in jo preuredil ter oddajal v najem za upravne urade. Njegovo delovanje pri narodnih gospodarskih podjetjih, kot je bila Banka Slovenija ali delniška družba Narodna tiskarna ne daje vtisa, da se je za ti podjetji odločal iz poslovnosti, ampak verjetno nacionalne dolžnosti. Njihova gospodarska preukopacija so bile očitno nepremičnine, čutiti je nagnjenost k rentništvu. Karel Dragotin (1833-1885), Jožefov sin, se je predvsem posvečal politiki in kulturi. Res sta skupaj s prijateljem Janezom Trdino grozila dr. Janezu Bleiweisu zaradi njegovega sodelovanja pri kasneje propadlem projektu dolenske železnice, ki naj bi šla preko Suhe krajine in Dolenjskih Toplic, pomagala knezom Auerspergom, Novo mesto pa obšla, vendar je vprašanje, če je bilo to gospodarsko modro. Ker so projekt podpirali knezi Auerspergi, je namreč veljal za nemškega. Rudež je tu

⁹ Hannes Stekl-Marija Wakounig: Windisch-Graetz, Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert. Wien-Köln-Weimar 1992, str. 103-152. Gre za zelo nizko raven izkoriščanja naravnih bogastev: žage, kamnolomi.

¹⁰ Majda Smole, nav. d., str. 44-45.

nastopal že kot politik ali politični ekonomist, ne pa kot praktični gospodarstvenik, kar sta njegov oče in ded še nedvomno bila.

V času eksistencialnih stisk so manjši veleposestniki - graščaki postajali žrtve špekulativnih nakupov. Upniki so pritiskali nanje, začele so se hitre prodaje in dražbe. Nekateri so bili tako zvit, da so na dražbi kupili lastno, bratovo ali mamino posest, marsikje pa so se kupci organizirali, posest kupili in potem po delih razprodali. Dokaj številni so bili taki primeri zlasti proti koncu stoletja. Tako je na primer skupina kmetov (Matija Hočevar iz Velikih Lašč, Franc Pirker in Jožef Klun, oba iz Ribnice oziroma njene neposredne okolice) kupila Teriško vas.¹¹ V knjigi Graščine na nekdanjem Kranjskem navaja Majda Smole številne zanimive primere. Tako najdemo med špekulativnimi kupci advokata Ivana Šušteršiča, župana in poslovneža Ivana Hribarja ter številne druge zanimive osebnosti. Med njimi je bil celo novomeški katehet Ivan Smrekar.¹² Ta je avgusta 1911 kupil gospostvi Zalog in Lukno (obe ležita med Novim mestom in Stražo) za 350.000 kron. Aprila naslednje leto je obe veleposestvi prodal za 500.000 kron. Čeprav so bili v ozadju te kupnine in prodajne cene verjetno tudi neporavnani dolgovi, pa ne gre dvomiti, da imamo pred seboj primer hitre in uspešne akumulacije kapitala. Za 19. stoletje lahko trdimo, kljub nekaj izjemam, da plemiči oziroma veleposestniki pri ustvarjanju novega kapitala niso bili uspešni in niso odigrali vidne vloge. Nasprotno pa je poslovanje z njimi omogočilo kar dobre zaslužke. Glede akumulacij kapitala so neverjeten talent pokazali tudi mnogi kmetje. V povprečju so pridobili majhen kapital, ki pa so ga znali dobro obrniti. Seveda ne smemo spregledati, da mnogi tudi niso bili uspešni. Krošnjarstvo je nedvomno svojstven izraz dokaj množične revščine v Ribniški dolini, na Kočevskem, zlasti zahodnem delu Bele Krajine in tudi ponekod drugod, kljub temu pa ta vir zaslužka ni nepomemben. Z njim se je samo na Kranjskem sredi 19. stoletja ukvarjalo blizu 10.000 ljudi. Nekateri so zaslužek lahko uporabili le za preživetje, drugi pa so bili uspešnejši. Od teh so se eni znali pokazati z bahatimi oblekami, pametnejši in še uspešnejši pa so kupovali kmetije ali hiše po mestih in tam začenjali kot trgovci.¹³ V številnejših belokranjskih in dolenjskih pomembnejših mestih, trgih in večjih vaseh najdemo nekdanje trgovske ali obrtniške družine, katerih priimki ne morejo skriti kočevskega ali ribniškega porekla (npr. Pauser, Medic, Picek v Novem mestu). Tudi po vaseh najdemo nekatere njihove rojake. Zanimivo je, da se v zgodovinskem spominu njihovih potomcev ni ohranilo izročilo o njihovem izvoru, ampak radi postrežejo s trditvami, da so njihovi predniki prišli iz Nemčije, da so potomci Francozov ali pa Furlanov. V taki masi krošnjarjev pa je mogoče najti tudi take, ki so postali veliki bogataši. Navedli bomo tri primere. Ivan Kozler¹⁴ (1780-1864) je imel na Dunaju trgovino z južnimi

¹¹ Prav tam, str. 498.

¹² Prav tam, str. 274.

¹³ Več o tem: Št. Tomšič in Fr. Ivanc: Kočevsko okrajno glavarstvo. Ljubljana 1887; Anton Skubic: Zgodovina Ribnice in Ribniške pokrajine. Buenos Aires 1976.

¹⁴ Slovenski biografski leksikon 1. knjiga Ljubljana 1925-1932, (dalje SBL), str. 542-544.

pridelki (kar je bilo v skladu s tradicijo privilegijev za kočevske in ribniške krošnjarje) in kožami. Kupil je hiše na Dunaju, Reki, v Trstu in Ljubljani. Leta 1820 je z nakupom Ortneka postal graščak. Njegov tretji sin Peter (1824-1879), ki ga večina Slovencev pozna le kot avtorja zemljevida, pozablja pa se na njegovo pomembno dejavnost v političnem življenju Slovencev leta 1848, je po očetovi smrti prevzel njegovo trgovino na Dunaju, kupil leta 1866 z brati in sestro Cekinov grad in vodil pivovarno, predhodnico Uniona, ki je začela obratovati 1866. Tako kot Rudeži so tudi Kozlerji sodelovali pri nekaterih "narodnih" delniških družbah, vendar z očitnim namenom nadaljnjega pridobivanja in bogatenja. Bili so med ustanovitelji Kranjske stavbinske družbe, ki je delovala okoli 70 let.

Širši javnosti manj znani, a še zgovornejši primer nadvse uspešne akumulacije v krošnjarstvu in kramarstvu so mengeški Stareti.¹⁵ Miha (1790-1872) je še spremljal očeta Janeza po sejmih, po njegovi smrti 1807 pa je sam začel s kramarstvom. Po poroki leta 1809 je kupil hišo v Mengšu, v kateri je imel tudi gostilno in kramarijo. S špekulacijo in tihotapljenjem valute v času Ilirskih provinc je njegovo bogastvo naglo naraslo. Leta 1818 je v Mengšu odprl pivovarno. Primerjava tega podatka z onim o Rudežih nam pove, da je pivo v tem času postalo popularnejše in očitno nudilo možnost nagle akumulacije. Leta 1834 je Mengeš prizadel hud požar in Stare je hitro začutil trenutek ter zgradil opekarno strešnikov. Bleiweisove Novice leta 1848 so poročale, da ima praktično že ves kraj opečnate strehe. Seveda je Stare pri tem veliko zaslužil. Ker je vdovel, se je drugič bogato oženil. Nevesto je dobil iz podobno uspešne Jelovškove hiše z Vrhnike. Dota je bila precejšnja, svež denar je akumulacijo pospešil. Zaradi dviga na družbeni lestvici ali pa kasnejših špekulacij je kupil Prinčetrov grad, začel trgovati z vinom na veliko, izdeloval žgane pijače, kupil še Ravbarjev grad, v zakup je začel jemati užitninske davke, kar je eden najboljših virov dobre in hitre akumulacije kapitala. Veliko denarja mu je prineslo preprodavanje nepremičnin, zlasti manjših graščin, kupil je še graščino Kolovec, finančno je prevzemal gradnje javnih stavb, dele železniških prog, železniške stavbe, med drugim tudi poslopje ljubljanskega glavnega kolodvora, organiziral je sindikat, nekakšno družbo za jemanje v zakup užitniškim davkov za širša področja in večje kraje. V tem svojstvu ga srečamo na Štajerskem, v Pragi, Linzu in celo na Dunaju, kjer je imel v zakupu tržnice Naschmarkta. Vlagal je tudi v agrarno produkcijo, zlasti sadjerejo, ki je ob trtnih boleznih postajala vse pomembnejša. Posebej velja poudariti pomen prej omenjenega sindikata, ker predstavlja primer poslovnega povezovanja naših pomembnih poslovnežev, ki so izšli iz kmečkih vrst: Janeza Kalistra iz Trsta, Franca Kotnika iz Verda in Andreja Lenarčiča z Vrhnike. Ta združba je delovala v letih 1850-1860. S povezovanjem oziroma koncentracijo kapitala so lahko zakupili pomembnejše vire za njegovo akumulacijo.

¹⁵ Prav-tam, III., str. 447-448.

Kot tretji primer uspešnega dviga iz kmečko-krošnjarskih vrst v visok poslovni in celo industrijski svet bomo navedli Ivana Medica¹⁶ iz Novega mesta oziroma Birčne vasi. Njegov zgled je zanimivejši, ker je iz konca 19. in prvih desetletij 20. stoletja. Še živi nekaj ljudi, ki so ga osebno poznali, živi so še njegovi sorodniki. Začel je kot krošnjar. Njegov koš je končal na našem podstrešju v Novem mestu v letih mojega otroštva. Z blagom je začel zalagati nekatere ženske v širši okolici Novega mesta, ki so imele šivalne stroje. Takrat je tudi na podeželje v ženski svet zašla moda nošenja spodnjih hlač. Posel je dobro stekel, zato je v Novem mestu na Glavnem trgu kupil hišo in v njej zgradil šivalnico perila. To je bil začetek današnjega Laboda; labod je namreč postal zaščitni znak njegove tovarne konfekcije, zlasti srajc. Začel se je povezovati s podobno zagnanim možem Ivanom Povhom, v desetletju pred II. svetovno vojno pa je začel in praktično dokončal gradnjo tekstilne tovarne, današnjega Novoteksa. Seveda si je pomagal tudi z posojili, večino pa je dosegel z izredno poslovnostjo in skromnostjo. Mož se ni namreč niti poročil, živel je skrajno varčno. Izjemo je naredil takrat, ko je bratu Jožetu, ki je umrl 1993 v Ljubljani, pomaga je pri nakupu vile, ki je bila dotlej last družine našega pokojnega profesorja Zwittra. Vse to se je zgodilo le v treh, štirih desetletjih. Med vojno je pomagal partizanom v denarju in blagu. To ga ni zaščitilo pred revolucijo, vzeli so mu tovarno. Od vsega hudega je v nekaj tednih potem zadet od kapi umrl.

Kot pomemben vir akumulacije na podeželju je bila tudi produkcija in prodaja izdelkov domače obrti, predvsem na strani organizatorjev, ki so prehajali med založnike. Tako srečamo nekatera imena, katerih gospodarski vzpon je tesno povezan s platnarstvom, slamnikarstvom in suho robo. Med kmetijskimi izdelki so bili predmet trgovine vino, suho sadje, fižol, žito, deteljno seme, ob furmanskih cestah tudi seno. V tej zvezi so zanimivi podatki franciscejskega katastra. Ti med drugim tudi navajajo, da nimajo nekateri kmetje na semjih kaj prodajati, ker eventuelne viške kupujejo trgovci pri njih neposredno. Očitno gre za prekupčevalce. V nekaterih predelih Gorenjske, pa tudi okoli Zagradca na Dolenjskem, je bilo še vedno pomembno tudi žebjarstvo. Akumulacija na podeželju je bila veliko uspešnejša, če je lokalni podjetnik razvil poslovanje na več področjih (gostilništvo, žagarstvo, mlinarstvo, trgovina, kovačija, gozd, vinogradi...). Iz teh krogov so izhajali tudi lokalni "bankirji". Pregledovanje arhivov hranilnic in posojilnic v Škocjanu, Šmarjeti in Šempetru na Dolenjskem¹⁷ je pokazalo kar nekakšno mrežo lokalnih posojevalcev, ki je posojala denar kmetom v času stisk ali ob željah, da bi izboljšali svoje možnosti gospodarstva. Ko so dolžniki vračali denar, (običajno z novim posojilom v hranilnici) v prošnjni niti ni bilo potrebno navesti imena posojilodajalca, ampak le kraj. Zato v arhivih "Krekovih" zgoraj naštetih zavodov najdemo podatke, da si je nekdo sposodil denar, vrnil pa v Beli

¹⁶ Ustne informacije Alojzije Granda, ki je bila pri njem služkinja in varuhinja otrok njegovega brata, s katerim je živel v skupnem gospodinjstvu. Nekaj podatkov mi je posredoval tudi njegov brat, ing. Jože Medic.

¹⁷ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu.

cerkvi, Gorenji vasi, Škocjanu... Očitno so takrat vsi vedeli, kdo se skriva za to oznako. Nekatero hiše teh lokalnih mogočnikov še danes kažejo blagostanje nekdanjih lastnikov, najdemo pa jih tudi kot darovalce novih cerkvenih oken, bander, zvonov ... Dokaj razširjeno je bilo tudi iskanje poslovne sreče na tujem. Rekla, da je šel nekdo s trebuchom za kruhom ne gre razumeti vedno dobesedno. Mnogi so si z denarjem izseljencev kar lepo opomogli. V zgoraj naštetih hranilnicah najdemo vlogo, ki z navedbo krajcarjev nedvomno kažejo, da gre za zamenjane dolarje, franke ali katero drugo valuto. Krekovi zavodi so takim lokalnim bankirjem v veliki meri naredili konec. Nekateri lokalni mogotci so bili zaradi tega tako prizadeti, da so zamenjali politično stranko in postali najvidnejši pristaši liberalne stranke. Primerjava vlog, posojil in lokalnih razmer tudi pokaže, kako so hranilnice s cenenimi posojili postale za nekatere vir akumulacije. Nekateri so kredite uporabili za povečanje kmetije, drugi pa so vanje dobesedno skrili denar in si pomagali z obrestmi. Med temi najdemo zlasti nekatere advokate iz oddaljenejših krajev.

Jože Šorn imenuje 18. stoletje za stoletje trgovcev.¹⁸ Mnogi od njih so začeli na podeželju, njihov cilj pa je bil, da se čimprej preselijo v mesta. Vsa niso bila enako privlačna. Prednačijo Ptuj, Celje, Maribor, Ljubljana, Kranj, Škofja Loka, Celovec, Trst, seveda tudi Reka in Gradec, zelo redko ali skoraj nikoli pa niso to Novo mesto,¹⁹ Metlika, Kostanjevica, Višnja gora... Če natančneje primerjamo Šornove ugotovitve z dejstvi, ki jih navaja Vlado Valenčič,²⁰ vidimo, da lahko Šornovo oznako razširimo na več kot polovico 19. stoletja. Takratnih trgovcev si ne smemo predstavljati v današnjem smislu, saj niso bili specializirani ampak mnogostranski. Niso bili le posredniki dobrin, ampak tudi organizatorji proizvodnje, trga. Bili so tudi špediterji, bankirji, opravljali so menjalniške posle, kupčevali z vrednostnimi papirji. Za ilustracijo številnih takih primerov naj naštejemo le nekatere. Iz njih bodo razvidni poglavitni viri akumulacije pri meščanskem sloju.

Znana Ljubljanska družina Luckmann izvira iz Kroepe.²¹ Po Apoloniji (ženi Matevža, ki je umrl 1767), so bili sorodstveno povezani z Jakobom Schellom, pl. Schellenburgom (1652-1715), trgovcem in finančnikom, enim naših najbogatejših ljudi tistega časa, katerega premoženje je v veliki meri bilo uporabljeno za lepši in bolj meščanski izgled Ljubljane. Lambert Karel Luckmann (1798-1879) se je v Beljaku in Nürnbergu usposabljal za trgovca. Leta 1825 je dobil dovoljenje v Ljubljani za trgovanje, komisijske in špedicijske posle. Odkupil je Kadunčevo trgovino. Sprva je trgoval z deželnimi pridelki, kot so suhe slive, fižol, deteljno seme, s pepeliko in kolonialnim blagom. Vpletati se je začel tudi v denarne posle, posojal je denar na hipoteke in menice. Tovrstna dejavnost je zanj postajala vse bolj značilna. Bogato se je oženil s hčerko nekega trgovca iz Nürnberga.

¹⁸ Jože Šorn: Začetki industrije na Slovenskem. Maribor 1984, str. 205.

¹⁹ Souvani postanejo pomembni, ko se iz Ločne, novomeškega predmestja preselijo v Ljubljano.

²⁰ Valenčič, Ljubljanska trgovina.

²¹ Glej: op. 2; SBL, 1. knjiga, str. 685 in Valenčič, Ljubljanska trgovina, str. 80-81.

Poroke in sorodstvene zveze so pomemben vir akumulacije (Schellenburg je umrl brez potomstva) in jih pri tovrstnih povezavah ne gre prezreti. Začel je trgovati tudi na velike razdalje, zlasti s severno Italijo in južno Nemčijo. Poleg trgovskih in denarnih poslov je začel posegati tudi na druga področja. V vzdrževanje je prevzel poštni hlev v Ljubljani, zakup poštno linijo Ljubljana-Višnja Gora ter poštni urad v Grosupljem. Kupil je Bavarski dvor v Ljubljani in posest Šmarje pri Grosupljem. S pomočjo hipotečnih in meničnih poslov je pridobil hotel Toplice na Bledu. S trgovcema Holzerjem in Seunigom je posegel v prehrabeno industrijo. Ustanovili so parni mlin, da bi trgovali z moko. Sodeloval je tudi pri delniški družbi za plinsko razsvetljavo v Ljubljani ter imel odločilno besedo pri nastanku Kranjske industrijske družbe. Ob prelomu stoletja je bilo podjetje Luckmann že tesno povezano z znamenitim dunajskim Bodencreditanstaltom.²² Prav primer te rodbine kaže prehod od trgovca preko podjetnika, industrialca, delničarja in bančnika do zastopnika vrhunske finančne ustanove. Vzpon je povezan s poslovno žilico, pridnostjo in razgledanostjo pa tudi z ustreznimi rodbinskimi zvezami. Sin Johann je bil poročen s hčerko znanega odvetnika dr. Raka in imel 9 hčera in sina, ki je umrl neporočen. Ena od deklet je bila poročena s Petrom Kozlerjem, druga z znanim ljubljanskim trgovcem Hudovernikom, tretja z generalnim direktorjem češke Škode, četrta z lastnikom podjetja Carl H. Holzer. Po tej poti denar ni samo krožil in se združeval, ampak so nastajale tudi delniške družbe in široke mednarodne povezave, ki so bile velika vzpodbuda za uspešno akumulacijo. Luckmannovi niso bili le uspešna družina, ampak kar eden najpomembnejših kranjskih rodbinskih "koncernov".

Koncem 18. in v začetku 19. stoletja je bil za uspeh poleg sreče pomemben predvsem talent. Janez Recher, ki je obogatel v trgovini z usnjem (svoj letni promet s tržaškimi trgovci je cenil na 800.000 goldinarjev,²³ je bil baje nepismen. Ker je želel postati član trgovskega združenja, je moral dokazati trgovsko izobrazbo. Te seveda ni imel, zavistneži so mu nagajali, čeprav jih na drugi strani ni bilo sram poslovati z njegovimi menicami, ki so se glasile na več tisoč goldinarjev in so tržaški borzni trgovci potrjevali, da poslušajo z njim. Seveda pa so bili taki primeri izjema in ne pravilo. Izobraževanje, formalno kot tudi samoizobraževanje, je postajalo vse bolj pomembno. Številni trgovci so bogateli in postajali vse pomembnejši tudi v političnem in kulturnem življenju. Da ni bila le poza, ampak življenjsko spoznanje, kaže tudi primer Fidelija Terpinca.²⁴ Že kot mladenič se je izkazal v trgovini s slamniki. Leta 1825, je s Francem Fabritotijem ustanovil trgovsko družbo za trgovanje z deželnimi pridelki in usnjem ter za špedicijske posle. Kupil je gospostvo Fužine. Vleklo ga je v kmetijstvo, vendar pa ni opustil neagrarne dejavnosti. Še s tremi družabniki je osnoval tovarno olja, papirja in barvnega lesa v Vevčah. V Verjah pri Medvodah in v Goričanah je imel brusilnice lesa za proizvodnjo lesovine. Fidelis Terpinca, ki je bil zelo aktiven tudi

²² Avgust Tosti: Denarni zavodi v Sloveniji po prvi svetovni vojni. Ljubljana 1989, str. 12-14.

²³ Valenčič, Ljubljanska trgovina, str. 22-23, 40.

²⁴ SBL, 12. zvezek, Ljubljana 1980, str. 61-63.

v prvih mesecih pomladi narodov 1848. leta, je ustanovitelj papirnice Vevče oziroma kompleksa Vevče - Goričane - Medvode. Slovenski biografski leksikon ga označuje kot prvega slovenskega industrialca.

Do velikega kapitala pa ni bilo mogoče priti le v Ljubljani, ampak tudi v manjših mestih. Znamenit je primer Martina Hočevarja (1810-1886) iz Krškega.²⁵ V slovensko zgodovino se ta bogati Dolenjec ni zapisal le po bogastvu, ampak tudi po izredni darežljivosti, saj ima velike zasluge kot mecen v šolstvu. V mnogočem ga je posnemala tudi žena Josipina, doma z Gorenjskega. Martin Hočevar se je rodil konjskemu prekupčevalcu v Podlogu pri Velikih Laščah. V letih 1836-1840 je bil skupaj z bratom Janezom, ki smo ga že omenili, v službi pri Virantu v Ljubljani, ki velja za prvega zakupnika užitniškega davka na Kranjskem. Nato sta začela to delo opravljati samostojno v večjih krajih na Kranjskem. Leta 1840, se je naselil v Krškem in imel tam do leta 1847 gostilno. V letih 1846-1872 je upravljal pošto. Trgoval je z vinom in jemal v najem vinograde. To je bil čas gradnje proge Zidani Most - Zagreb in velikega povpraševanja po vinu. Poglavitni vir akumulacije pa so bili še vedno užitninski davki, ki jih je jemal v zakup. Tako je imel skupaj z Josipom Gorupom, o katerem bomo v nadaljevanju še govorili, v zakupu graškega. Prevzemal je tudi zidarska dela ob regulaciji Save in pri gradnji železnic. Uvrstil se je med naše največje bogataše. Žal je umrl brez potomstva. Večino denarja sta z ženo razdelila že za časa življenja. Med drugim sta ustanovila v Krškem tudi bolnišnico, ki je delovala do konca II. svetovne vojne. Na izjemnost tega zakonskega para tako spominja le še nenavadna grobnica na starem krškem pokopališču.

Navedli bi lahko še številne primere, kako so posamezniki akumulirali precejšnji kapital, ki jih ni dvignil samo med največje poslovneže naših dežel, ampak so mnogi dosegli ugled tudi v celotnem avstroogrskem gospodarstvu. Manjkajo nam sicer sicer podrobne biografije, zlasti za slovenski del Štajerske, kjer po dosedanjem vedenju v obravnavanem času ni Luckmannov ali Hočevarjev, veliko pa za njimi nekateri posamezniki niso zaostajali. Še najbolj je znana družina Vošnjak. Ne glede na to pa velja poudariti, da so Štajerci pokazali veliko več posluha za prilagajanje času, da so se mnoge pobude rodile prav tam. Prednjačili so v združništvu in bančništvu in tudi v snovanju delniških družb. Po ocenah, ki jih ne moremo preveriti, naj bi borzni krah 1873. leta samo v Mariboru povzročil preko 1.000.000 goldinarjev škode.

Potem, ko smo navedli poglavitne vire akumulacije kapitala, pa se velja ustaviti pri enem, ki smo ga večkrat omenili, vendar ga zaenkrat še ni mogoče zadovoljivo pojasniti: zakup pošte. Na tem področju nista bila dejavna le Luckmann in Hočevar, ampak še številni drugi. Številne primere nam daje zlasti knjiga pokojne Majde Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, ki razkriva ta pomemben vir akumulacije in nam daje tudi številne odgovore na vprašanje, kam se je ta preselila.

²⁵ SBL, 1. knjiga, str. 326-327. Glej še: Enciklopedija Slovenije, zv. 4, Ljubljana 1990, str. 36; Ivan Lapajne: Krško in Krščani. Krško, 1894.

Leta 1798, je poštni mojster v Šmarju Janez Vincenc Paulin kupil Gomnišče.²⁶ Leta 1809, je Frančiška Šebenik, poštna mojstrica v Metliki, kupila dvorec v Črnomlju. 1827 je ista poštarica kupila še Freydangov ali Fuchsov dvorec v istem mestu.²⁷ Leta 1875, je Jožef Milač, poštni mojster v Zagorju, kupil Bukovico.²⁸ Leta 1906, sta posestvo Dol (Lustthal) kupila poštni mojster Franc Fajdiga in župan Franc Bartol.²⁹ 1917. leta je bil za solastnika Čreteža nad Lakenško dolino pri Mokronogu priznan višji poštar Josip Modic.³⁰ Lahko bi navedli še druge primere, toda končajmo z novomeškimi Jelovski - Fichtenaui, ki so kupili v okolici mesta vrsto gradov, nazadnje jim je ostala le Struga, pridobili so tudi plemiški naslov. Ali je bila zakup pošte resnično tako donosen? Odgovor ni enostaven. Po dosedanem vedenju se zdi še najbolj verjetna naslednja razlaga. Zgoraj naštete graščine, sodijo med manjša poslopja. Mnoga so bila zelo zadolžena, stavbe v slabem stanju. Kupnina je bila majhna, dolgovi, ki jih je kupec moral ob nakupu prevzeti, pa običajno kar nekajkrat večji. Pošta ni prinašala enormnih dohodkov, bili so razmeroma majhni, toda gotovi in vsakodnevni. Pri poštarju, običajno je imel tudi hleve, gostilno in prenočišče, je bilo treba vsako malenkost, tudi kolomaz, plačati po tarifi, ki jo je določal zakupnik.³¹ Zaradi gotovosti dohodka se je dotični lažje odločal za nakup, saj je vedel, da prihodek bo. Tu imamo dobeseden primer veljavnosti pregovora: Zrno do zrna pogača, dinar na dinar palača.

Na podlagi doslej navedenih primerov lahko povzamemo, da so bile pri nas zelo raznolike možnosti akumulacije kapitala. Specializiranost ni bila smiselna, pač pa čim širša aktivnost in na čim večje razdalje. Trgovina, špedicija, komisija, zakupništvo, bančništvo, zastopništvo, delničarstvo so bile poglavitne panoge, severna Italija, avstrijske dežele, južna Nemčija, Ogrska, za Slovence na Reki in v Trstu tudi vzhodna obala Jadrana - to je bil svet, v katerem so se sukali naši poslovneži 19. stoletja. Strahu pred tujci ni bilo, čeprav so jih, zlasti neuspešni, a pri oblasteh vplivni trgovci hoteli z upravnimi postopki onemogočiti. Izredno poučen je primer Trsta. Tu so se srečevali in si konkurirali ne le vsi narodi monarhije, ampak tudi Nizozemci, Angleži ... Možnosti akumulacije so bile velike, konkurenca huda. Tu nista bogatela le Kalister in Gorup (na prvega še danes spominja ena najlepših tržaških palač) tu so imeli svoje hiše tudi Kozler, Kanduč, Baumgartner ... Dodajmo še, da so v zadnjih desetletjih začeli v večji meri izkoriščati za akumulacijo tudi znanje in v tujini pridobljene izkušnje. Omenimo samo Tonnieso ali Samassa in se spomnimo Pucha s Ptujca, ki je uspel v Gradcu. Nanj še danes spominja ime ene najuglednejših avstrijskih tovarn!

²⁶ Majda Smole, nav. d., str. 159.

²⁷ Prav tam, str. 126-127.

²⁸ Prav tam, str. 107.

²⁹ Prav tam, str. 136.

³⁰ Prav tam, str. 119.

³¹ Nekatera pojasnila mi je posredovala dr. Eva Holz, za kar se ji iskreno zahvaljujem.

V zadnjih desetletjih 19. stoletja se je način akumuliranja kapitala že precej spremenil. Odločilna postaja industrija, zlasti pa različni denarni zavodi. Poglavitni subjekt v tem procesu³² ni posameznik, ampak različne družbe, zlasti delniške. Na našem ozemlju je potekal hud konkurenčni boj raznih dunajskih, tržaških, graških, praških, budimpeštarskih in drugih družb. Poizkusi, da bi se pri delniških družbah naslonili na nacionalna ali lokalna čustva, so se izkazali za nerealne. Propad Prve občne zavarovalne banke Slovenije³³ in ljubljanske Eskomptne obrtne banke ni bil le hud šok za snovalce teh podjetij, ampak je imel zelo daljnosežne posledice. Nastanek in propad obeh podjetij je bil opomin vsem, naj ne mešajo nacionalne ali lokalne politike s podjetnostjo, da denar odhaja tja, kjer se mu obeta večja donosnost. O poslovnem duhu, ki je vladal na Kranjskem, nam zelo zgovorno govorijo rezultati nadvse uspešne Kranjske hranilnice. V Mariboru, Celju, Trstu in Gorici je bilo nekoliko drugače. Pot, ki so jo prehodili naši poslovneži v 19. stoletju, sega od trgovine preko industrije in delniških družb do bank. Konkretno to trditev ilustriramo z lokom od Kranjske hranilnice, ki so jo kot drugo v monarhiji leta 1820 ustanovili ljubljanski trgovci preko Terpinčeve papirniške industrije in Kranjske industrijske družbe, do Mariborske eskomptne banke, Ljubljanske kreditne banke in Jadranske banke.³⁴ Glede na gospodarske in politične razmere (slovensko nacionalno osamosveščanje in politično organiziranje je na gospodarsko integracijo prostora delovalo v nekaterih primerih tudi negativno) je razvoj dokaj impozanten. Zavedati pa se moramo, da je bila naša takratna država v bistvu enoten gospodarski prostor. Denar je pritekel in tudi odtekal. Verjetno ne bomo nikoli izvedeli, pri katerih delniških družbah so naši predniki bili udeleženi in v kakšnem obsegu. Ob dejstvu, da je pred nekaj leti neka študentka iz hribov nad Idrijo prinesla pokazat delnice otomanske železnice, tega ni bilo tako malo.

Ob razpravljanju o virih akumulacije kapitala na Slovenskem in predstavitvi nekaterih konkretnih rezultatov pa se ni mogoče izogniti vprašanju, kaj se je z vsem tem premoženjem posameznika zgodilo, da o njem v bistvu tako malo vemo. Tudi v tem primeru odgovor ni enostaven in je treba na stran gledati z različnih vidikov. Na prvem mestu je seveda človeški faktor. Na Slovenskem velja kot nekakšno pravilo, da tisto, kar ded spravi skupaj, vnuki ali najkasneje pravnuki zavozijo in pustijo propasti. Ne samo Hočevar, tudi nekateri drugi so umrli brez direktnih potomcev. Premoženje je nato sorodstvo z delitvijo razdelilo v nepomembne dele. Številnim družinam in posameznikom je akumulacija služila ne le za dvig na družbeni lestvici, ampak tudi za prehod na druga, zlasti intelektualna področja udejstvovanja. Advokati, zdravniki, tehniki, umetniki in

³² Vlado Valenčič: Delniške družbe na Kranjskem. Zbornik ob 90-letnici arhiva (Gradivo in razprave Zgodovinskega arhiva Ljubljana, 8). Ljubljana 1988, str. 50-76.

³³ Stane Granda: Poskus organiziranja slovenskega zavarovalništva v Ljubljani v drugi polovici 19. stoletja. Zgodovina Ljubljane, Ljubljana 1984, str. 238-244.

³⁴ Milan Pahor: Slovensko denarništvo v Trstu. Denarne zadruge, hranilnice, posojilnice in banke v letih 1880-1918. Trst 1989.

drugi ugledni poklici pri potomcih v teh družinah niso redki. Veliko akumulacije kapitala se je prelilo v nakup nepremičnin, zlasti reprezentančnih (graščine, palače, vile), denar je postal imobilen. Uničujoč vpliv so imeli tudi politični dogodki. Propad Avstro-Ogrske je potegnil za seboj tudi propad kapitala. Naše ozemlje je bilo razkosano, fašisti so še pred požigom Narodnega doma v Trstu uničili Jadransko banko. Koliko našega denarja je v inflaciji po I. svetovni vojni propadlo v dunajskih bankah? Zdi se, da pa je bilo najhujše ravno razkosanje nekdanjega enotnega gospodarskega prostora med številne države naslednice. Stoletja stari trgovski in drugi poslovni stiki so bili pretrgani, novih pa preko noči ni mogoče ustvariti. Kot vidimo danes, je težje kot opustiti stare navade sprejeti nov način razmišljanja in ukrepanja.

Za zgoraj poizkušano iskanje odgovora na eno ključnih vprašanj si za konec pomagajmo še z enim konkretnim primerom. O akumulaciji kapitala na Slovenskem v 19. stoletju ne moremo govoriti, če ne omenimo tudi enega najbogatejših Slovencev vseh časov Josipa Gorupa pl. Slavinskega (1834-1912).³⁵ Njegov stric Janez Kalister (1806-1864), doma je bil iz Slavine, se je preselil v Trst. Sprva je trgoval z domačimi pridelki nato je v Trstu imel več trgovin. Poslovno je bil zelo uspešen, ker je na zunaj dokazal tudi z nakupom palače, ki še danes nosi njegovo ime. Ni pa imel potomcev, zato je svoje podjetje zapustil nečakoma Francu Kalistru in Josipu Gorupu. Ta je pri stricu začel kot prokurator. Izkazal se je pri mnogih poslih, zlasti pri gradnji proge Maribor-Celovec. Leta 1876 sta nečaka podjetje združila. Josip Gorup se je veliko bavil s finančnimi posli, zakupi užitninskih davkov, prevzemal je gradnje železnic in spremljajočih objektov. Bil je med ustanovitelji predilnice v Ajdovščini. Kot izredno zaveden Slovenec je bil aktiven tudi pri snovanju "narodnih" delniških družb. Tako je njegovo ime povezano z obetajočim rojstvom in neuspešnim poskusom reševanja Prve občne zavarovalne banke Slovenije, pri politično onemogočenem nastanku prve slovenske banke,³⁶ pri Narodni tiskarni ... Brez njegove širokogrudne pomoči si ni bilo mogoče predstavljati nobene pomembnejše akcije v tistem času. Poslovno kariero je nadaljeval na Reki. Ladjarstvo, zavarovalništvo, bančništvo, skratka, njegov svet so bili veliki posli. Postal je najbogatejši Slovenec svojega časa in verjetno ga ne prej in ne poslej še ni nihče presegel. Imel je takšen ugled v poslovnem svetu, da je njegova besedna garancija zadoščala pri vseh avstrijskih in ogrskih bankah. Ustvaril si je številno družino, imel je kar 9 hčera. Povezati se s to družino so bile sanje mnogih ambicioznih mož. Ivan Hribar navaja v svojih spominih³⁷ neuspeli poizkus dr. Ivana Žolgerja (1867-1925), edinega Slovenca, ki je bil minister v kateri od avstrijskih vlad. Polomija je morala biti precejšnja, vtis pa uničujoč, saj si Hribar poizkusa s svojim sinom ni upal ponoviti, čeprav naj bi Josip Gorup to želel. Zdi se, da oče na dekleta ni imel velikega vpliva. Da se je ena poročila z

³⁵ SBL, 1. knjiga, str. 326-327; Enciklopedija Slovenije, zv. 3, Ljubljana 1989, str. 301.

³⁶ Stane Granda: Poskus organizacije slovenske ljubljanske občne banke (1872). Zgodovinski časopis XXXVIII, 1984, št. str. 165-170.

³⁷ Ivan Hribar: Moji spomini, I. del. Ljubljana 1983, str. 173-182.

ljubljskim Luckmannom, bi bolj kazalo na mamin vpliv kot pa na lahkomišelnost bogatih hčera, ki pa je vsaj v nekaterih primerih tudi ne gre izključiti. Očetova zavedna nacionalna vzgoja, se je, sodeč po imenih deklet,³⁸ končala neposredno po krstu: Joža se je poročila z nekim Bopaitichem, Maria z Meynierom, Vera z baronom Turkovičem, Anna z baronom Preuschenom, Milena se je po poroki pisala Fiorese, Zora Luckmann, Stefania in Natalia sta si tudi našli barona. Prva je posnemala Vero, saj je tudi ona vzela enega od Turkovičev, druga pa nekega Eichelberga. Ena od hčera, katere imena iz razpoložljivih dokumentov ne moremo ugotoviti, je bila poročena s kapitanom fregate Broschem, ob očetovi smrti je bila že pokojna. Zapustila je sina Rudolfa. Za naše razpravljanje bi bilo silno pomembno, da bi vedeli, kakšne dote so prinesle te hčere v zakon. Podatkov nimamo, lahko pa domnevamo, da se je skupaj z gotovino in nepremičninami njihova vrednost sukala v višini nekaj 100.000 goldinarjev, če se ni približala celo šestmestnemu številu. Seveda ne smemo pozabiti na Gorupove sinove, Kornelija, Milana, Vladimirja, Bogomila in dr. Aleksandra. Sinovi in žena Claudia, roj. Keesbacher, so postali enakopravni dediči Josipa Gorupa pl. Slavinjskega, ki je 25. aprila 1912 umrl brez oporoke. Nedoravnani računi so na dan smrti znašali 38.673,40 krome. Dedičem je ostalo za razdelitev 8.506.623,47 krome neto v gotovini ter 5.251.815 kron v nepremičninah. Vrednost tega premoženja lahko cenimo, če priključimo v spomin ceno dokaj lepih zgoraj omenjenih graščin Zalog in Luknja. Za ilustracijo lahko navedemo še podatek, da je država leta 1913 zahtevala od Kranjske približno 1,2 milijona kron davka od zemlje, ki ga naše zgodovino pisje omenja kot najhujše kmečko breme. Vsak od Gorupovih dedičev je dobil 567.108,23 krome v gotovini in 350.121 kron vrednosti v nepremičninah. Očetova podjetnost jv njegovi številni družini ni našla posnemovalca. Najstarejši sin se je še poizkušal v poslovnem življenju, vendar ni pustil pomembnejših sledi. Delež hčere Zore so gotovo oplemenitili Luckmanni, sicer pa je največje slovensko bogastvo poniknilo, kot da ga nikoli ni bilo.

³⁸ Historijski arhiv Rijeka, fond Okružni sud, III 1912/36. Gradivo se nanaša na dedovanje po Josipu Gorupu, pl. Slavinjskem. Dr. Janezu Šumradi, ki mi je pomagal pri pridobitvi kopij tega arhivskega gradiva, se najlepše zahvaljujem.

Stane Granda

SOURCES FOR THE ACCUMULATION OF CAPITAL IN SLOVENIA IN THE 19TH
CENTURY

S u m m a r y

In terms of the economic history of the Slovene inhabited territory, the 19th Century cannot be defined as a rounded period. It had been largely influenced by a number of events from the 18th Century, such as the political measures of Charles VI, Maria Theresa and Joseph II. Of crucial significance were the 1817 decree of free shipping in the Adriatic, the 1819 proclamation of Rijeka and Trieste as free ports, the improvement of the road transport network and shipping condition on the Sava river, as well as a number of social reforms and measures by the above mentioned emperors.

The Slovenian economy of the 19th Century was greatly marked by political events, such as the war with the French, the formation of the Illyrian provinces and the abolishment of feudalism in 1848. The war between Austria and Italy and the unification of Italy affected the economy as well. Undoubtedly the most important economic events of the time were the construction of the rail link between Vienna and Trieste in 1857 and the subsequent completion of the rail network, as well as the collapse of the Vienna Stock Exchange on 9 May 1873.

The former brought about major structural changes which put an end to some traditional sources of the accumulation of capital (horse-coach transport, warehouse storage and broking), river shipment and a great part of the domestic trade. The latter, however, crushed many a promising capitals, the efforts of the Slovenian joint-stock companies in insurance and banking, inflicting on people the fear of undertaking more ambitious and modern enterprise approaches.

The nobility, with the exception of the Auersperg and Windischgraetz dukes and the Attems counts, did not show any keen interest for the economic establishment. The abolition of feudalism reduced their income by up to 80 % which explains why the Land Release capital was not prominent in business life. A typical example for this was the Tolmin estate which was bought for 230,000 florins in 1848 and sold for only 27,000 in 1871. In a similar way and often due to debts, a great number of small manors, which prevailed in our parts, were subject to sale by successful entrepreneurs who purchased them for speculative purposes or as status symbols or as investments for their capital. The old nobility much preferred renting to an active participation in business life. A great exception to the rule, however, were the Auspergs who showed a clear economic foresight in the fields of forestry, metallurgy, coal-mining and tourism. Nevertheless, their economic policy on our territory failed in part due to the delay of several decades in the construction of the transport infrastructure and the international wars.

It was typical of many entrepreneurs to have started their businesses in humble conditions and without significant credits. They rapidly acquired wealth through personal modesty and extreme diligence rather than through speculation, which was unpopular. Their policy not to extend the basic activity but to ramify it as much as possible and reach various fields was an important realisation. They started off by trading in domestic produce and products, such as nailmaking, linen trade and similar. Later on, however, they entered the production organisation as suppliers, long distance trade as agents and commissioners, they took on lease of excise and other taxes, assumed major public works and began to invest in industry and banking. It was not uncommon for those who were peddlers in the first generation to have become some of the richest Slovenes in the second. Family links and arranged marriages further contributed to the increase in wealth. What caused their downfall, apart from rare cases of business misfortune, was either the lack of an heir or to many of them, as well as early retirement from business to respected intellectual professions. For some small and medium capitalists, after their business impetus had been exhausted, it was typical to want to protect their acquired capital by investing in prestigious immoveables, such as manors, villas, estates, hunting grounds, etc.

The joint-stock companies, especially domestic ones, which emerged in the last decades of the 19th Century, were met with great reservation. When people decided to buy shares, they bought as varied as possible. Their whole attention was dedicated to dividends and there was no interest for being influential in business life. The majority preferred to invest their capital in a secure savings bank - and the domestic became the second to the Austrian - rather than in a company. As a consequence, big domestic joint-stock companies, such as the Kranjska Industrial

Company (Kranjska industrijska družba) and the Trbovlje Coal-Mining Company (Trboveljska premogokopna družba), soon passed into foreign hands. For decades, great attention was dedicated to trade and, on the other hand, relatively little to the production.

The costal position of our territory was of great significance for the accumulation of capital in Slovenia. At the turn of the 19th Century the Slovenian business life came concentrated in Trieste, successfully confronting Italian and other competitors. The success in ship building, trade and broking was reflected also in banking. Many Slovenes took advantage of knowledge and of understanding the Slavic, Germanic and Romanic languages.

The consequences of the accumulation of capital in Slovenia are not as transparent as in some other European countries, due mainly to political reasons. In the first place, one has to mention the disintegration of the Austro-Hungarian empire. The collapse of such a large and uniform economic area spelled a severe blow for many. The Slovenes were particularly affected by the separation of Trieste from the Primorska region, which had constituted the heart of economic progress. A planned destruction and persecution of the Slovenian population by Italian fascism, whose first victim was the Adriatic Bank (Jadranska banka), can be strongly felt up to the present day. The natural and anticipated development was thus stifled. A separate problem was the "balkanisation" of Slovenia which started with its integration into Yugoslavia. In the climate of byzantine mentality whereby a man's word meant nothing and cheating was considered the highest skill in normal business, the Slovenes simply could not manage. Finally, the revolution carried out during World War II almost totally extinguished the accumulated capital, particularly personal.